

فهرستهای

پایان نامه های تحصیلی

در ایران

امید طیب زاده

مقدمه

کتابخانه ملی اخیراً در زمینه فهرست کردن و گردآوری پایان نامه های تحصیلی دو کار اساسی انجام داده است: یکی تهیه کل پایان نامه هایی که دانشجویان دوره دکتری و فوق لیسانس دانشگاه های خارج، حدوداً از تاریخ ۱۹۳۷ تا ۱۹۹۲، درباره مسائل گوناگون مربوط به ایران نگاشته اند، و دیگری انتشار کتابی با عنوان چکیده پایان نامه های زیانسناسی که شامل مشخصات و چکیده های تمام پایان نامه های فوق لیسانس و دکتری دانشجویان زیانسناسی عمومی (همگانی) دانشگاه های ایران، از سال ۱۳۴۵ تا ۱۳۷۲، است. در اینجا قصد داریم این دو اقدام کتابخانه ملی را به اختصار معرفی کنیم. اما پیش از آن شرح کوتاهی درباره برخی از فهرستها و کتابشناسیهای مهمی می آوریم که تاکنون در این زمینه در ایران انتشار یافته است.

*

تهیه کتابشناسیها و فهرستهای پایان نامه های تحصیلی، خاصه پایان نامه های دوره های تحصیلات تکمیلی (فوق لیسانس و دکتری)، از جمله اقدامات ضروری برای آشنا ساختن محققان با کارهای پژوهشی است. تا آنجا که نگارنده می داند

تهیه چنین فهرستهایی در ایران به طور جسته و گریخته از اواخر سالهای دهه چهل شمسی آغاز شد. اما تا سال ۱۳۵۶ که جلد اول فهرست رساله های تحصیلی دانشگاه تهران^۱ منتشر شد، هیچ طرح و برنامه مشخصی برای تهیه فهرست کامل پایان نامه های هیچ دانشگاهی در ایران وجود نداشت.

ایرج افشار، سرپرست طرح فوق، در پیشگفتار این مجلد آورده بود: «انتشار این مجلد آغازی است برای کار دراز آهنگی که ما در پیش داریم و باید بالمآل فهرستی نسبتاً کامل از تمام رسالات نشر کنیم و البته این کار هم از این باب است که رساله های موجود را بشناسیم و هم اینکه علاقه مندان به تحقیق بدانند که در چه مسائلی دانشجویان این دانشگاه کار کرده اند تا در آن موضوع خاص دوباره کاری نشود». این مجلد که در ۱۰۰۰ نسخه انتشار یافت شامل مشخصات ۵۳۳۲ عنوان پایان نامه در رشته های زبان و ادبیات فارسی، باستان شناسی و

۱. مهربی دخت بشارت. فهرست رساله های تحصیلی دانشگاه تهران، ج ۱: دوره های لیسانس دانشکده ادبیات و علوم انسانی، ش ۶، زیر نظر حسین بنی آدم، تهران، انتشارات کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، ۲۵۳۶. (این فهرست در ۱۰۰۰ نسخه منتشر شد.)

موضوعی مفصلی آمده است که استفاده از آن نشریه را به عنوان کتابشناسی مستقلی برای مراجعه کنندگان میسر می سازد.

۲. حسین بنی آدم (و) خلیل شیرازی (و) پورانداخت مشعوف، فهرست رساله های تحصیلی دانشگاه تهران، زیر نظر ایرج افشار، ج ۴، ش ۸، تهران، انتشارات کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ۱۳۵۷.
۳. پیش از انتشار دو مجلد فوق، فهرستها و کتابشناسیهای دیگری نیز در زمینه پایان نامه های تحصیلی در ایران منتشر شده بود که مشخصات تعدادی از آنها را در زیر می آوریم:
خلیل شیرازی (و) مهین محبوب. فهرست پایان نامه های دکتری دامپزشکی دانشگاه تهران، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۰.
علی اکبر جانا. فهرست پایان نامه های تحصیلی فوق لیسانس در دانشکده علوم اداری، تهران، دانشکده علوم اداری دانشگاه تهران.
فرانک فرنیبا. فهرست پایان نامه های پزشکی و داروسازی، تهران، مؤسسه تحقیقات و برنامه ریزی علمی و آموزشی مرکز مدارک علمی، ۱۳۵۴.
_____. فهرست پایان نامه های علوم اجتماعی، تهران، مؤسسه تحقیقات و برنامه ریزی علمی و آموزشی، مرکز مدارک علمی، ۱۳۵۳.
فروغ شفیعی (و) منیژه غیبی. فهرست کتابها، گزارشات و پایان نامه های قابل استفاده رشته آموزش بهداشت؛ بررسی منابع موجود در کتابخانه دانشکده بهداشت دانشگاه تهران، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۴.
فهرست پایان نامه های فارغ التحصیلان فوق لیسانس کتابداری در دانشگاه تهران. در: خبرنامه کتابداری و انجمن کتابداران، (دوره ۵، ش ۲)، ۱۳۵۱.
کتابشناسی تصاویری (بررسی مشخصات پایان نامه های تحصیلی دانش آموختگان رتبه اول). تهران، مؤسسه آموزش و تحقیقات تعاونی دانشگاه تهران، ۱۳۵۰.
مطالعه پایان نامه ها و روند ده ساله آن در رشته علوم اجتماعی دانشگاه تهران، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران، ۱۳۵۴.
مهر دخت وزیرپور کشمیری. فهرست تحلیلی پایان نامه های فوق لیسانس علوم تربیتی (از ۱۳۴۸ تا ۱۳۵۲)، تهران، دانشگاه تهران، (۱۳۵۳).
آثار زیر نیز همزمان با انتشار دو مجلد فهرست رساله های تحصیلی دانشگاه تهران، یا اندکی پس از انتشار آن منتشر شده است:
بهرام گرامی. فهرست پایان نامه ها و مقاله ها، نشریه ها و کتابهای دانشکده کشاورزی کشور از بنو تلمیس تا ۱۳۶۰، اصفهان، دانشگاه صنعتی اصفهان.
خلیل شیرازی. کتابشناسی جانوران (جانورشناسی، دامپروری، دامپزشکی، تولیدات دامی)، تهران، انجمن کتاب، ۲۵۳۲. (در این کتابشناسی پایان نامه ها نیز معرفی شده است.)
طهمورث فروزین. چکیده پایان نامه های تخصصی پزشکان دانشکده پزشکی، تهران، ۱۳۵۹.
فرشته بیدل. فهرست موضوعی پایان نامه های فوق لیسانس کتابداری، تهران، مرکز خدمات کتابداری، ۱۳۵۹.
منصور استفندیاری. فهرست توصیفی و لرزیلی اجمالی پایان نامه های فوق لیسانس کتابداری دانشگاه تهران، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۹.
با تشکر از استاد ارجمند جناب آقای حسین بنی آدم که اجازه استفاده از فهرست بی نظیر خود را به من دادند.

هنر، روزنامه نگاری، زبان شناسی، زبان و ادبیات خارجی، فلسفه و علوم تربیتی، و تاریخ جغرافیا بود. حسین بنی آدم، رئیس وقت اداره خدمات اسنادی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، در مقدمه همین مجلد آورده بود: «فهرست نویسی پایان نامه های دانشگاه تهران از خرداد ۱۳۵۴ شمسی ... در اداره خدمات اسنادی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد آغاز شد. نخستین کاری که برای شروع این خدمت انجام شد جمع آوری تقریبی آماری از تعداد پایان نامه های تحصیلی بود و ... اقدام بعدی دستیابی به نام و نشان و بازیابی رساله ها بود، اما با کمال تأسف در مواردی اصل رساله ها به دست نیامد و جز آن دفتر ثبت رساله های برخی از دانشکده ها برای بار دوم و سوم نوشته شده و در همین دوباره نویسی چه بسا عناوین و یا همه مشخصات رساله ناخوانا شده و از آن تنها شماره ردیفی باقی مانده بود». از این دو نقل قول به خوبی می توان به فواید و ضرورت تدوین چنین کتابشناسیهایی، و نیز برخی از مشکلات موجود بر سر راه تهیه آنها پی برد. مثلاً چنانکه اشاره شد یکی از مشکلات این کار مفقود شدن یا از میان رفتن برخی از پایان نامه هاست، که همین بر ضرورت تدوین هر چه سریعتر چنین فهرستهایی، خصوصاً در دانشگاههای بزرگ کشور، می افزاید. در هر حال مجلد بعدی و پایانی این مجموعه نیمه تمام که در ۵۰۰ نسخه منتشر شد،^۲ شامل مشخصات حدود ۷۷۰۰ عنوان از پایان نامه های دانشکده پزشکی دانشگاه تهران است که به ترتیب نام مؤلفان آنها تنظیم شده است.^۳

پس از انتشار دو مجلد فوق، کار معرفی پایان نامه های تحصیلی دانشگاه تهران متوقف شد، تا اینکه با انتشار نشریه پژوهشنامه (نشریه معاونت پژوهشی، دانشگاه تهران)، این کار در شکل دیگری از سر گرفته شد. در این نشریه کلیه فعالیتهای پژوهشی دانشگاه تهران، از طرحهای پژوهشی مصوب دانشگاه و مقالات و کتابهای تألیفی و ترجمه ای استادان آن گرفته تا پایان نامه های تحصیلی دانشجویان کارشناسی ارشد و دکتری آن دانشگاه، همراه با چکیده ای درباره هر طرح و مقاله و کتاب و پایان نامه، معرفی می شود. مطالب این نشریه بر اساس دانشکده ها و گروههای علمی هر دانشکده از دانشگاه تهران تنظیم شده است و در پایان هر شماره فهرست اعلام و فهرست

۴. گفتنی است که این نشریه که انتشار آن از سال ۱۳۵۰ (با عنوان *فعالیت‌های پژوهشی و انتشاراتی دانشگاه تهران*) آغاز شد، تا سال ۱۳۶۶ تنها برخی از پایان‌نامه‌های دانشگاه را معرفی می‌کرد، اما از آن تاریخ به بعد تقریباً تمام پایان‌نامه‌های هر سال تحصیلی دانشگاه تهران را به تفصیل و با چکیده، فهرست و معرفی کرده است. مشخصات آخرین شماره این نشریه را می‌آوریم:

پژوهشنامه (نشریه معاونت پژوهشی دانشگاه تهران). مسؤل نشریه: اقدس ملک، (ش ۱۷، سال ۱۳۷۲)، ۲ ج، تهران، دانشگاه تهران - معاونت پژوهشی دانشگاه تهران، ۱۳۷۲، ۱۵۳۶ ص.

با تشکر از سرکار خانم اقدس ملک که اطلاعات بسیاری درباره این پژوهشنامه و دیگر نشریات پژوهشی کشور در اختیارم گذاشتند.

۵. جعفر مهرداد (و) احمد بنی هاشمی. *چکیده پایان‌نامه‌های دانشکده تحصیلات تکمیلی دانشگاه شیراز*، شیراز، انتشارات دانشگاه شیراز، ۱۳۶۲، ۴۸۵ ص.

۶. کارنامه پژوهشی دانشگاه صنعتی اصفهان (۱۳۷۱). تهیه‌کنندگان: سید محمد امینی (و) دیگران، اصفهان، دانشگاه صنعتی اصفهان، ۱۳۷۲، ۵۷۱ ص.

۷. برخی دیگر از دانشگاه‌های کشور نیز با انتشار نشریات پژوهشی، به طور سالیانه یا هر چند سال یکبار، پایان‌نامه‌های تحصیلی دانشجویان خود را معرفی می‌کنند. مشخصات برخی از جدیدترین این نشریات و مجموعه‌ها را می‌آوریم:

آلبوم فارغ‌التحصیلان کارشناسی ارشد (سال ۱۳۷۱) دانشگاه علم و صنعت ایران. (ج ۲)، تهران، حوزه معاونت تحصیلات تکمیلی دانشگاه علم و صنعت، ۱۳۷۲، ۲۸۶ ص. (گفتنی است که جلد اول این مجموعه که شامل چکیده پایان‌نامه‌های تحصیلی فارغ‌التحصیلان این دانشگاه در دوره‌های کارشناسی ارشد، از بدو تأسیس آن دانشگاه تا سال ۱۳۷۰ بود، در سال ۱۳۷۱ انتشار یافت).

پژوهش (دانشگاه تبریز). تبریز، اداره کل امور پژوهشی، دانشگاه تبریز، (ش ۴ و ۵)، اسفند ۶۸، ۳۶۸ ص. (شامل چکیده پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و دکتری این دانشگاه در سالهای ۱۳۶۶ تا ۱۳۶۸. این نشریه در ۵۰۰ نسخه منتشر شده است).

پژوهشنامه (دانشگاه تربیت معلم). بخش اول: *پایان‌نامه‌ها*، تهران، معاونت پژوهشی دانشگاه تربیت معلم، ۱۳۷۲. (در این نشریه کلیه پایان‌نامه‌های تحصیلی کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت معلم از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۷۲ معرفی شده است. این نشریه در ۱۰۰۰ نسخه انتشار یافته است.)

پژوهشنامه دانشگاه آزاد اسلامی (۱۳۷۱). تهران، مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۷۳، ۱۶۲ ص. (در این نشریه پایان‌نامه‌های پایان‌یافته و روبه اتمام دانشجویان کارشناسی ارشد و دکتری دانشگاه آزاد، از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۱، معرفی شده است. این نشریه در ۳۰۰۰ نسخه منتشر شده است).

پژوهشنامه دانشگاه علم و صنعت ایران. تهران، معاونت پژوهشی دانشگاه علم و صنعت، ۱۳۷۲، ۲۹۳ ص. (این نشریه که در ۱۰۰۰ نسخه منتشر شده است به معرفی مشخصات، سمینارها و پروژه‌های کارشناسی ارشد این دانشگاه در سالهای ۷۰ و ۷۱ اختصاص دارد).

متأسفانه این نشریه در تیراژ محدودی منتشر می‌شود و وضع بازاریابی و توزیع آن نیز چون غالب انتشارات دولتی تعریف چندانی ندارد، به حدی که بسیاری از محققان و پژوهشگران کشور که خوانندگان اصلی چنین آثاری هستند، از وجود آن بی‌خبرند.^۴

علاوه بر دانشگاه تهران، برخی دیگر از دانشگاه‌های کشور نیز از طریق انتشار کتابشناسیهای مستقل یا کارنامه‌های پژوهشی که غالباً به صورت گاه‌نامه یا تک‌شماره منتشر می‌شود، چکیده‌های پایان‌نامه‌های تحصیلی دانشجویان خود را معرفی می‌کنند. مثلاً دانشگاه شیراز با انتشار کتاب *چکیده پایان‌نامه‌های دانشکده تحصیلات تکمیلی دانشگاه شیراز*،^۵ مشخصات و چکیده‌های ۴۱۷ عنوان پایان‌نامه فوق لیسانس و دکتری دانشجویان دانشکده‌های خود را معرفی کرده است. این کتابشناسی شامل پایان‌نامه‌هایی است که دانشجویان دانشگاه شیراز از بدو تأسیس آن دانشگاه تا سال ۱۳۶۰ نگاشته‌اند. امیدواریم این دانشگاه که یکی از مطلوبترین کتابشناسیهای موجود در مورد پایان‌نامه‌های تحصیلی را منتشر کرده است، به کار خود ادامه دهد و پایان‌نامه‌های مربوط به سالهای بعد از ۱۳۶۰ را نیز معرفی کند.

دانشگاه صنعتی اصفهان نیز از دانشگاه‌هایی است که تاکنون با انتشار دو کارنامه پژوهشی، پایان‌نامه‌های تحصیلی دانشجویان خود را معرفی کرده است.^۶ نخستین کارنامه این دانشگاه در سال ۱۳۶۷، و دومین کارنامه آن، در شکل مطلوبتری، در سال ۱۳۷۲ انتشار یافت. این کارنامه علاوه بر چکیده پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد دانشجویان دانشکده‌های مختلف، شامل توضیحاتی درباره انتشارات و طرح‌های تحقیقاتی و چکیده مقاله‌های فارسی و انگلیسی اعضای هیئت علمی آن دانشگاه است. چنانکه در مقدمه دومین شماره کارنامه آمده، قرار است که از این پس این مجموعه هر سال منتشر شود؛ امیدواریم که چنین باشد و نیز امیدواریم شماره‌های بعدی این نشریه همراه با فهرستهای راهنمایی منتشر شود که استفاده از آن را از طریق اعلام و موضوع هم میسر سازد.^۷

علاوه بر دانشگاه‌ها و مؤسسات تحقیقاتی، برخی از وزارتهای و سازمانهای فرهنگی کشور نیز به معرفی

است. جلد دوم آن شامل مشخصات ۱۴۷۴ عنوان پایان نامه ای است که از ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۴ نگاشته شده و جلد سوم آن شامل مشخصات ۹۴۹ عنوان پایان نامه، از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۱ است. هریک از این سه مجلد دارای تقسیم بندی موضوعی و فهرستهای راهنمای مفصل می باشد. علاقمندان و محققان می توانند در کتابخانه مرکز اسناد و مدارك علمی از این مجموعه استفاده کنند.^۹

و بالاخره چکیده پایان نامه های ایران نام فصلنامه ای است از انتشارات مرکز اطلاعات و مدارك علمی ایران که تاکنون چند شماره ای از آن انتشار یافته است و شامل چکیده های پایان نامه های دانشجویان دانشگاهها و مراکز آموزش عالی در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری از

پایان نامه های تحصیلی دست زده اند. یکی از مهمترین کارها در این زمینه حاصل فعالیت های دفتر امور پژوهشی وزارت فرهنگ و آموزش عالی است. این دفتر با انتشار سالانه کارنامه پژوهشی دانشگاهها و مؤسسات تحقیقاتی وابسته، انواع فعالیت های تحقیقاتی دانشگاهها و مراکز تحقیقاتی کشور را در هر سال در قالب جدولهای گوناگون منتشر می سازد. طرح، پایان نامه، کتاب، مجلات علمی، مقالات، کنفرانس، گردهمایی، سمینار، سفرهای علمی اساتید، تعداد اعضای هیأت علمی به تفکیک رشته های تخصصی و تعداد دانشجویان کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری، تعداد محققان، رتبه بندی کل دانشگاهها از نظر تعداد طرحهای تحقیقاتی، رتبه بندی از نظر اجرای طرحهای تحقیقاتی به تفکیک رشته های تخصصی، نسبت محققان به هیئت علمی، نسبت طرح به هیئت علمی، نسبت مقالات و تألیفات و ترجمه به هیئت علمی و ... از جمله اطلاعاتی است که جدولهای متعدد این مجموعه در اختیار می گذارند.^۸ اطلاعات این مجموعه در مورد پایان نامه های تحصیلی دانشگاههای کشور عبارت است از: نام دانشگاه، عنوان پایان نامه، نام دانشجو، نام استاد راهنما، مقطع تحصیلی (کارشناسی ارشد، دکتری)، تعداد واحد پایان نامه، و تاریخ آن. اهمیت این نشریه در این است که امکان مقایسه فعالیت های علمی دانشگاههای کشور را در زمینه های گوناگون میسر می سازد؛ گفتنی است که اطلاعات مندرج در این نشریه تماماً از سوی خود دانشگاههای کشور تأمین می شود.

به عنوان تلاش دیگری از سوی سازمانهای فرهنگی کشور در معرفی و فهرست کردن پایان نامه های دانشجویان ایرانی، می توان از فهرست پایان نامه های فارغ التحصیلان ایرانی خارج از کشور یاد کرد که در سه مجلد و به همت مرکز اسناد و مدارك علمی منتشر شده است. این مجموعه شامل مشخصات پایان نامه هایی است که دانشجویان ایرانی فارغ التحصیل در خارج از کشور به زبانهای انگلیسی و آلمانی و فرانسه نگاشته اند. جلد نخست این مجموعه که به پایان نامه های سالهای ۱۲۹۲ ش تا ۱۳۴۹ ش اختصاص دارد، شامل مشخصات ۱۶۰۵ عنوان پایان نامه در رشته های گوناگون

فعالیت های علمی و پژوهشی دانشگاه صنعتی امیرکبیر (پلی تکنیک تهران) (۱۳۶۹-۱۳۶۳). تهران، معاونت پژوهشی دانشگاه صنعتی امیرکبیر، ۱۳۷۰، ۲۵۵ص (مجموعه حاضر که ظاهراً اولین گزارش نسبتاً جامع از اطلاعات پژوهشی دانشگاه صنعتی امیرکبیر است در ۵۰۰ نسخه منتشر شده و شامل چکیده پروژه های تحقیقاتی کارشناسی ارشد در گروه های مختلف این دانشگاه از ۱۳۶۳ تا ۱۳۶۹ است. این دانشگاه با انتشار نشریه دیگری با عنوان پژوهشنامه دانشگاه صنعتی امیرکبیر در سال ۱۳۷۳، فعالیت های علمی استادان و دانشجویان خود را در سالهای ۷۱ و ۷۰ نیز شرح داده است (۴۱۷ص)).

کارنامه پژوهشی دانشگاه اصفهان (۱۳۷۱-۱۳۷۲). اصفهان، حوزه معاونت پژوهشی انتشارات دانشگاه اصفهان، ۱۳۷۲، ۲۴۰ص، فهرست راهنما. (این نشریه در ۵۰۰ نسخه منتشر شده است و شامل طرحهای تحقیقاتی کارشناسی ارشد دانشکده های مختلف این دانشگاه در سالهای ۷۱ و ۷۲ است).

کارنامه پژوهشی و انتشاراتی دانشگاه شهید بهشتی (۱۳۷۱). زیر نظر معاونت پژوهشی دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۲، ۲۴۴ص. (این نشریه نیز در ۵۰۰ نسخه منتشر شده و شامل چکیده پایان نامه های کارشناسی ارشد دانشجویان این دانشگاه در سال ۱۳۷۱ است).

۸. کارنامه پژوهشی دانشگاهها و مؤسسات تحقیقاتی وابسته (۱۳۷۱). تهران، وزارت فرهنگ و آموزش عالی، ۱۳۷۳، شانزدهم، ۷۴۰ص. (این نشریه در ۷۰۰ نسخه منتشر شده است.)

۹. مشخصات این سه جلد را می آوریم:
فهرست پایان نامه های فارغ التحصیلان ایرانی خارج از کشور، ج ۱: (۱۳۴۹-۱۳۴۲). تهران، مرکز اسناد و مدارك علمی ایران، ۱۳۶۲، ۲۷۱+۳۵ص. فهرست راهنما.
—، ج ۲: (۱۳۵۰/۱۹۷۱ تا ۱۳۵۴/۱۹۷۵). تهران، مرکز اسناد و مدارك علمی، ۱۳۶۳.

—، ج ۳: (۱۳۵۵-۱۳۶۱). تهران، مرکز اسناد و مدارك علمی، ۱۳۶۵، ۲۰+۱۷۰ص. گفتنی است که پس از سه مجلد فوق ضمیمه هایی نیز منتشر شده است که شامل اطلاعات جدیدتری است.

و با خریدن ۱۰۵۶ عنوان پایان نامه تحصیلی دانشگاههای خارج، خاصه آمریکا، بر غنای مخازن ایرانشناسی و اسلامشناسی خود افزود. این پایان نامه ها که اینک در مخزن ایرانشناسی و اسلامشناسی کتابخانه ملی (نیاوران) در معرض استفاده پژوهشگران و علاقه مندان قرار دارد، غالباً به زبان انگلیسی است و تاریخ دفاع آنها از ۱۹۳۷ تا ۱۹۹۲ است. کتابخانه ملی با پرداخت ۷۰۰۲۴ دلار، این پایان نامه ها را که در اصل به صورت میکروفیلم در آرشیو UMI (University Microfilms international) نگاهداری می شود، از آن سازمان خریداری کرد.^{۱۱} این پایان نامه ها که به همت UMI بر کاغذ اعلا و در صحافی عالی و با جلد گالینگور منتشر شده است، تاکنون مورد استفاده دهها مراجعه کننده کتابخانه ملی قرار گرفته و چند سازمان فرهنگی و دانشگاهی، منجمله سازمان دایرةالمعارف اسلامی، برای انجام کارهای پژوهشی خود، از روی بسیاری از آنها نسخه های زیراکس تهیه کرده است.^{۱۲} موضوع برخی از این پایان نامه ها درباره مسائل اسلامشناسی و موضوع برخی دیگر از آنها

تاریخ فارغ التحصیلی ۱۳۶۸ به بعد است. چکیده های این فصلنامه در پنج موضوع ادبیات و علوم انسانی، علوم پایه، علوم پزشکی، فنی و مهندسی و کشاورزی مرتب شده است، و ترتیب مشخصات هریک از مدخلهای آن نیز به شرح زیر است: نام دانشجو، عنوان پایان نامه، درجه تحصیلی، محل تحصیل، استاد راهنما، تاریخ فارغ التحصیلی، محل تحصیل استاد راهنما، و تعداد صفحات. هر فصل نامه در پایان شامل سه فهرست راهنمای موضوع، نامها و نام دانشگاههاست که امکان استفاده از آنها را از طرق فوق امکان پذیر می سازد. مرکز اطلاعات و مدارك علمی ایران چکیده های این نشریه را از خود پایان نامه ها و یا از چکیده های موجود در نشریات پژوهشی دانشگاهها گردآوری می کند. البته در مقدمه نخستین شماره این نشریه آمده است که «چکیده هایی در نشریات آینده به چاپ خواهد رسید که بر اساس بخشنامه وزیر محترم فرهنگ و آموزش عالی، یک نسخه از پایان نامه آن به مرکز اطلاعات و مدارك علمی ایران ارسال شده باشد». امیدواریم دانشگاههای کشور چنانکه باید با این مرکز همکاری کنند و به انتشار هر چه منظم تر و کاملتر این نشریه یاری برسانند. در هر حال این نشریه هم مانند غالب آثارى که در مراکز دولتی انتشار می یابد، فاقد توزیع و بازاریابی مناسب است، به حدی که کمتر استاد یا دانشجویی از وجود آن خبر دارد.^{۱۰}

تعداد فهرستها و کتابشناسیها و مآخذ مربوط به پایان نامه های تحصیلی دانشجویان ایرانی، بیشتر از مواردی است که در اینجا متذکر شده ایم، اما آثار مهم و اساسی در این زمینه، خاصه پس از انقلاب تقریباً محدود به همین مواردی است که بر شماردیم.

چنانکه در ابتدای گفتار خود آوردیم، کتابخانه ملی اخیراً دست به دو اقدام اساسی در زمینه پایان نامه های تحصیلی زده است. حال این دو اقدام را که از آخرین فعالیتها در زمینه گردآوری و فهرست کردن پایان نامه های تحصیلی مربوط به ایران و زبان فارسی است معرفی می کنیم.

۱. پایان نامه های دکتری دانشگاههای خارج درباره ایران و اسلام. کتابخانه ملی ایران در سال ۱۳۷۲ دست به اقدامی تاریخی زد

۱۰. مشخصات آخرین شماره این نشریه را می آوریم:

چکیده پایان نامه های ایران (دکتر و کارشناسی ارشد) [فصلنامه]. (دوره ۲، ش ۳، مسلسل ۷)، ۱۳۷۳، تهران، انتشارات مرکز اطلاعات و مدارك علمی ایران. با تشکر از دوست عزیز جناب آقای مهدی سمائی که این نشریات را در اختیار نگارنده گذاشتند. گفتنی است که مرکز اسناد و مدارك علمی ایران درصدد انتشار فصلنامه دیگری نیز هست که چکیده کل پایان نامه های دانشجویان ایرانی در خارج را (از ابتدا تا ۱۹۹۴) به تدریج معرفی می کند. این پایان نامه ها که تعداد آنها بیش از ده هزار عنوان است و تماماً در کتابخانه مرکز اسناد و مدارك علمی ایران موجود می باشد، به زبانهای انگلیسی و فرانسوی و آلمانی نگاشته شده است. با تشکر از سرکار خانم ملوک السادات بهشتی که نگارنده را از این اقدام مرکز اسناد مطلع کردند.

۱۱. UMI مرکزی فرهنگی در میشیگان امریکاست که میکروفیلم تمام پایان نامه های دکتری پذیرفته شده در دانشگاههای امریکا را از سال ۱۸۶۱ به بعد در اختیار دارد، و از طریق تکثیر آنها به صورت میکروفیلم یا کتابهای تک نسخه ای به سازمانها و افراد متقاضی سرویس می دهد. در اینجا از استاد ارجمند، سرکارخانم پوری سلطانی که اطلاعات لازم درباره این پایان نامه ها را در اختیارم گذاشتند سپاسگزاری می کنم.

۱۲. این پایان نامه ها بر اساس رده بندی دیویی در قفسه های مخزن ایرانشناسی کتابخانه ملی طبقه بندی شده است و کتابخانه ملی نیز برای تسهیل کار مراجعه کنندگان در یافتن پایان نامه های مورد نیاز خود، نمایه ای مشتمل بر سه فهرست راهنمای عنوان، موضوع و مؤلف چاپ کرده است. در اینجا از دوست و استاد ارجمند سرکارخانم فریده رازی، مسؤول بخش ایرانشناسی کتابخانه ملی، که با گشاده رویی امکان استفاده از پایان نامه ها و رجوع مکرر به آنها را برای من فراهم آوردند، سپاسگزاری می کنم.

نگاشته‌اند، معرفی شده است. در این اثر درباره هر پایان‌نامه علاوه بر اطلاعاتی چون نام دانشجو و نام استاد راهنما و مشاور و سال دفاع از پایان‌نامه و نام دانشگاه و مقطع تحصیلی (کارشناسی ارشد یا دکتری) و تعداد صفحات، یک چکیده و چند کلید واژه (که در فهرست موضوعی کتابشناسی مورد استفاده قرار گرفته است) نیز عرضه شده است. چنانکه دکتر ثمره، استاد و مدیر گروه زبانشناسی عمومی دانشگاه تهران، در مقدمه کتاب حاضر آورده است، این اثر «کارنامه تحقیقات علمی دانشجویان رشته زبانشناسی دانشگاه‌های ایران در طول ۲۹ سال (۱۳۴۳-۷۲)» است.^{۱۴} با تورتی در فهرست موضوعی این کتابشناسی به عناوینی برمی‌خوریم چون: آسیب‌شناسی گفتار، آموزش پیش‌دبستانی، آموزش زبان فارسی، آواشناسی قرآن، اتباع، ارگیتو، اسم مصدر، اسناد، اصطلاحات خویشاوندی، بررسی دستوری، پسوند، پیدایش خط ازمنی، تحلیل مقابله‌ای، ترکیب و اشتقاق، حافظ، خصوصیات زیررنجیری، رشد زبان، روشهای ترجمه و... این عناوین، مراجعه‌کنندگان به کتابشناسی حاضر را به پایان‌نامه‌هایی می‌رساند که مآخذ سودمندی در کار تحقیق و پژوهش محسوب می‌شود.

امیدواریم کتابخانه ملی کار معرفی پایان‌نامه‌های تحصیلی را در دیگر رشته‌ها نیز دنبال کند، و نیز امیدواریم که در فهرست مآخذ آثار محققان ایرانی، جای بیشتری به پایان‌نامه‌های چاپ نشده اختصاص داده شود، پایان‌نامه‌هایی که علت چاپ نشدن بسیاری از آنها تنها این است که برای خواص نگاشته شده است و خریدار چندانی در بازار کتاب ندارد.

درباره ایرانشناسی است. عنوان برخی از این پایان‌نامه‌ها را برای نمونه می‌آوریم:

عباس اقبال آشتیانی (۱۸۹۷-۱۹۵۶): تحقیقی در تاریخ روشنفکری جدید ایران؛ مشکلات دانشگاهی و شخصی و اجتماعی دانشجویان افغانی و ایرانی در آمریکا؛ تحلیل نقش صنعت نفت در اقتصاد ایران؛ آواز؛ تحقیقی در جنبه‌های ریتمیک در موسیقی سنتی ایران؛ خانه‌های بختیاری؛ جدایی قومی در ایران (۱۸۸۰-۱۹۱۵)؛ بروکراسی در ایران؛ زمینه‌های تاریخی و معاصر؛ معنای رندی در شعر حافظ؛ تعارض میان ارزشهای آموزشی غربی و آموزش سنتی در ایران؛ تثبیت جمهوری اسلامی ایران؛ وابستگی و آموزش و پرورش؛ تحلیل رشد آموزش و پرورش در ایران از جنگ جهانی دوم به بعد؛ رشد سرمایه‌داری وابسته و تشکیل طبقات اجتماعی در ایران (۱۸۰۰-۱۹۷۰)؛ قومنگاری روستاهای ایران؛ عقاید و ارزشهای ایرانی در آمریکا؛ تاریخچه تربیت بدنی و ورزش در ایران؛ تاریخچه آموزش و پرورش در ایران؛ تأثیر اسلام و غرب؛ سرچشمه‌های هندو اروپایی جشنهای سال نو در ایران؛ ایران از دیدگاه غربیها؛ بررسی سفرنامه‌های مربوط به ایران از ۱۹۰۰ تا ۱۹۴۰؛ اسلام و روابط بین‌المللی مدرن؛ نقش و تأثیر شیعه؛ زندگی از دیدگاه روانشناسان معاصر ایران؛ روابط زبانی در ایران مرکزی (Central Iran)؛ نقش اسلام در اندیشه سیاسی خاورمیانه؛ مبانی اجتماعی سیاست ایران؛ حزب توده (۱۹۴۱-۱۹۵۳)؛ تغییرات اجتماعی در ایران؛ ریشه‌های انقلاب ۱۹۷۸؛ روابط ایران و آمریکا از ۱۹۵۱ تا ۱۹۸۷ و...

۲. چکیده پایان‌نامه‌های زبانشناسی (۱۳۴۵-۷۲). این کتابشناسی که خود پایان‌نامه مؤلف آن در دوره کارشناسی ارشد زبانشناسی عمومی دانشگاه تهران است، شامل مشخصات و چکیده ۳۴۲ عنوان پایان‌نامه تحصیلی در رشته زبانشناسی عمومی در دوره‌های کارشناسی ارشد و دکترای داخلی (از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۷۲) است. در این کتابشناسی تقریباً تمام پایان‌نامه‌هایی که دانشجویان زبانشناسی عمومی دانشگاه‌های تهران، شیراز، مشهد، علامه طباطبائی، تربیت مدرس و مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، در سالهای ۴۳ تا ۷۲

۱۳. مشخصات کامل این کتاب به شرح زیر است:

ترجمان جواندل صومعه سرائی. چکیده پایان‌نامه‌های زبانشناسی (۱۳۴۵-۷۲). تهران، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران،

۱۳۷۳، ۵۷۴ ص.

۱۴. همان، ص ۸.